Peer Reviewed Refereed Journal ISSN : 2278 – 5639
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
{Bi-Monthly} Volume – XIV Issue – II March - April 2025

माध्यमिक विद्यालयातील अपुऱ्या शिक्षक संख्येमुळे विद्यार्थ्यांच्या गुणवत्तेवर होणाऱ्या परिणामांचा चिकित्सक अभ्यास

संशोधकाचे नाव
श्री. शेरेकर संदीप विश्वनाथ
मातोश्री आसराबाई दराडे महिला शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय
यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ
अभ्यासकेंद्र येवला 54499

मार्गदर्शकाचे नाव
प्रा. ज्योती मोरे
मातोश्री आसराबाई दराडे महिला शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय
यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ
अभ्यासकेंद्र येवला 54499

सारांश :

शिक्षक हा संपूर्ण शिक्षण व्यवस्थेचा कणा आहे. शिक्षक हा सामाजिक अभियंता आहे. शिक्षकाच्या हातून अनेक पिढ्या घडत असतात आणि ह्या पिढ्यांना शिकविण्यासाठी जर शिक्षक मुबलक प्रमाणात उपलब्ध असेल तर निश्चितच त्या पिढ्या गुणवत्ता पूर्ण तयार होतील परंतु, अलीकडील काळामध्ये खूप मोठ्या प्रमाणामध्ये आपली कमी शिक्षक संख्या आपल्याला शाळांमध्ये बघायला मिळते. याचे प्रमुख कारण असे आहे की शिक्षक भरती ही कमी प्रमाणात होताना दिसून येते. परिणामी आहे त्याच शिक्षकांवर शाळा चालविणे आणि आहेत त्या परिस्थितीमध्ये विद्यार्थ्यांना शिकवणे एवढेच काम शिक्षकांच्या हाती राहते, परिणामी यामुळे मात्र विद्यार्थ्यांचे नुकसान होते. विद्यार्थी गुणवत्तापूर्ण तयार होत नाही त्यांना केवळ बरोबर शिक्षक संख्येमुळे विद्यार्थ्यांच्या गुणवत्तेवर अनेक परिणाम होताना आपल्याला समाजामध्ये दिसून येतात .संशोधक स्वतः अध्यापक असल्याकारणामुळे अशा प्रकारच्या समस्येला वारंवार तोंड द्यावे लागते. शिक्षक गैरहजर असल्या कारणामुळे अभ्यासाचा अध्यापनाचा बोजा देखील इतर शिक्षकांवर येऊन पडतो, परंतु शिक्षकच जर कमी असतील त्यांची संख्या अपूर्ण असेल तर मात्र सर्वच विषयांसाठी सर्वच शिक्षक मिळत नाही . आपण समाजात बघतो की खूप मोठ्या प्रमाणामध्ये शाळांमधून खूप दिवस एखाद्या विषयासाठी शिक्षक नसतात याचे प्रमुख कारण म्हणजे शिक्षकांची शाळेतील असणारी अपुरी संख्या या अपुऱ्या संख्येमुळे जशी शाळेवरती परिणाम होतात तसेच गुणवत्तेवर देखील परिणाम होतो.आणि हा परिणाम नेमका कसा होतो त्या मागची कारण कोणते आहेत हे सगळे समजून घेण्याच्या दृष्टीने संशोधकाने प्रसूत संशोधन कार्य हाती घेतले आहे.

संशोधन अभ्यासातून संशोधकांनी माध्यमिक विद्यालयातील अपुऱ्या शिक्षक संखेमुळे विद्यार्थ्यांच्या गुणोत्तर गुणवत्तेवर होणाऱ्या परिणामांचा चिकित्सक अभ्यास करण्याची निश्चित केले

आहे. सदर संशोधन अभ्यास करत असताना संशोधकाला असे जाणवले की शाळांमध्ये शिक्षकांची संख्या कमी असल्या कारणामुळे विद्यार्थ्याना अपेक्षित प्रमाणामध्ये ज्ञान देता येत नाही. परिणामी अशा विद्यार्थ्यांचे मोठ्या प्रमाणात शैक्षणिक नुकसान होते. त्यांची गुणवत्ता ढासळते परिणामी एकूणच शाळांच्या निकालावर देखील त्याचा विपरीत परिणाम होऊन शाळांची प्रवेश क्षमता देखील कमी होत असल्याचे दिसून येत आहे .अशा शाळांमध्ये विद्यार्थी फारसे प्रवेशित होत नाही.त्याचे प्रमुख कारण म्हणजे त्या ठिकाणी असणारी विद्यार्थ्यांची अपुरी शिक्षक संख्या होय. संशोधकाने स्वतः देखील या बाबीचा अनुभव घेतला असल्या कारणामुळे प्रस्तुत संशोधनाची जाणीव मोठ्या प्रमाणात दिसून आली.

Global Online Electronic International Interdicipilinary Research Journal's licensed Based on a work at http://www.goeiirj.com

महत्वाचे शब्द :

1) माध्यमिक विद्यालय – इयत्ता सहावी ते दहावी पर्यंतचे वर्ग असलेली शाळा.
2) अपुरी शिक्षक संख्या – 40:1 शिक्षक : विद्यार्थी या प्रमाणात असलेली संचमान्यतेची शिक्षक संख्या
3) विद्यार्थी गुणवत्ता – विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाबाबत असलेला प्रगतीचा स्तर

संशोधन लेखाचा मुख्य भाग : पार्श्वभूमी

माध्यमिक विद्यालयात अपुरी शिक्षक संख्या असणे ही मोठी समस्या आहे, जी विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाच्या गुणवत्तेवर अनेक प्रकारे परिणाम करू शकते. याचे काही मुख्य परिणाम पुढीलप्रमाणे आहेत :

1. **वैयक्तिक लक्ष कमी मिळते** – प्रत्येक वर्गात विद्यार्थी संख्या अधिक असते, पण शिक्षक अपुरे असल्यामुळे प्रत्येक विद्यार्थ्याला वैयक्तिक मार्गदर्शन मिळत नाही. त्यामुळे त्यांचे संकल्पना समजून घेण्याचे प्रमाण कमी होते.
2. **शिकवण्याचा ताण आणि गुणवत्ता कमी होणे** – जेव्हा एका शिक्षकावर अनेक विषय शिकवण्याची जबाबदारी असते किंवा मोठ्या संख्येने विद्यार्थ्यांना शिकवावे लागते, तेव्हा शिकवण्याच्या गुणवत्तेवर परिणाम होतो. शिक्षकांना पुरेसा वेळ मिळत नाही, त्यामुळे अध्यापन प्रभावी होत नाही.
3. **विद्यार्थी शिस्त आणि सहभाग कमी होतो** – जेव्हा शिक्षक कमी असतात, तेव्हा विद्यार्थ्यांवर नियंत्रण ठेवणे कठीण होते. त्यामुळे वर्गात शिस्त बिघडते, विद्यार्थ्यांचा अभ्यासाकडे कल कमी होतो आणि एकूणच शिक्षणाचा दर्जा घसरतो.

Peer Reviewed Refereed Journal ISSN : 2278 – 5639
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
{Bi-Monthly} Volume – XIV Issue – II March - April 2025

4. **पाठ्यक्रम वेळेवर पूर्ण होण्यास अडचणी** – शिक्षक अपुरे असल्यामुळे संपूर्ण अभ्यासक्रम वेळेत पूर्ण करणे अवघड होते. परिणामी, विद्यार्थ्यांना परीक्षेसाठी पुरेसे मार्गदर्शन मिळत नाही आणि त्यांची तयारी अपुरी राहते.

5. **गुणांकन आणि मूल्यमापनात अडचणी** – शिक्षकांवर ताण वाढल्यामुळे उत्तरपत्रिका तपासणे, प्रकल्प मूल्यांकन करणे यासारखी कामे व्यवस्थित होत नाहीत. त्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीचे योग्य मूल्यमापन होत नाही.

6. **प्रेरणा आणि आत्मविश्वासाचा अभाव** – शिक्षक अपुरे असतील तर विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन व प्रेरणा कमी मिळते. त्यामुळे त्यांचा आत्मविश्वास कमी होतो आणि ते शिक्षणात मागे पडतात.

7. **अतिरिक्त उपक्रम आणि व्यक्तिमत्व विकासाला मर्यादा** – शाळेत शिक्षक कमी असतील, तर सहशालेय उपक्रम जसे की वक्तृत्व स्पर्धा, विज्ञान प्रदर्शन, खेळ याकडे दुर्लक्ष होते. याचा विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासावर परिणाम होतो.

ब) ऐतिहासिक आढावा

भारतासह अनेक देशांमध्ये शिक्षण हा सामाजिक व आर्थिक विकासाचा महत्त्वाचा घटक मानला जातो. शिक्षण व्यवस्थेतील शिक्षकांची संख्या आणि गुणवत्तापूर्ण शिक्षण यांचा परस्परसंबंध असल्यामुळे शिक्षक अपुरे असणे ही गंभीर समस्या आहे. या समस्येचा ऐतिहासिक आढावा घेतल्यास, शिक्षण क्षेत्रात झालेल्या सुधारणा, अडचणी आणि सरकारच्या धोरणांबद्दल समज प्राप्त होते.

१. ब्रिटिश कालखंडातील शिक्षण व शिक्षक संख्या

ब्रिटिश काळात (1813–1947) शिक्षण व्यवस्था प्रामुख्याने मिशनरी शाळांवर किंवा स्थानिक गुरु–शिष्य परंपरेवर अवलंबून होती. 1854 मध्ये वुड्स डिस्पॅच द्वारे सरकारी शाळा सुरू झाल्या, पण प्राथमिक आणि माध्यमिक शाळांसाठी पुरेसे शिक्षक नव्हते. शिक्षणाला दुय्यम स्थान मिळाल्यामुळे ग्रामीण भागातील शाळांमध्ये शिक्षकांची टंचाई राहिली.

२. स्वातंत्र्यानंतर शिक्षण आणि शिक्षक समस्या (1947–1986)

भारत स्वतंत्र झाल्यानंतर 1950 मध्ये संविधानाने शिक्षण हा मूलभूत अधिकार मानला, पण शिक्षण व्यवस्था मजबूत करण्यासाठी पुरेसे शिक्षक उपलब्ध नव्हते. 1968 मध्ये पहिली राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (NEP–1968) लागू झाली, ज्यामध्ये शिक्षक प्रशिक्षण आणि भरतीवर भर देण्यात आला. तथापि, ग्रामीण व आदिवासी भागात शिक्षकांची टंचाई कायम राहिली. त्याचबरोबर, शिक्षकांचे वेतन कमी असल्याने गुणवत्तापूर्ण शिक्षकांची उपलब्धता मर्यादित राहिली.

३. 1986 चे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण आणि पुढील बदल

NEP—1968मध्ये शिक्षण सर्वांसाठी पोहोचवण्याचे उद्दीष्ट ठेवण्यात आले. यात ऑपरेशन ब्लॅकबोर्ड सारख्या योजना आणल्या गेल्या, पण शिक्षक संख्या वाढवण्याच्या दृष्टीने पुरेसे प्रयत्न झाले नाहीत. 1980 या दशकात खाजगी शाळांचा विस्तार झाला, पण सरकारी माध्यमिक शाळांमध्ये शिक्षकांची कमतरता राहिली.

४. 2008 मध्ये शिक्षणाचा हक्क कायदा (RTE) आणि त्याचे परिणाम

2008 मध्ये लागू झालेल्या शिक्षणाचा हक्क (RTE) कायद्याने ६—१४ वयोगटातील मुलांसाठी मोफत आणि सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार दिला. त्यामुळे प्राथमिक शिक्षणाला गती मिळाली, पण माध्यमिक शाळांमध्ये शिक्षकांची टंचाई मोठी समस्या राहिली.

विद्यार्थी गळतीची समस्या तर आपल्याला सर्वश्रुत आहेस. विद्यार्थी गळतीमुळे शाळा या रिकामे किंवा ओस पडलेला दिसून येतात परंतु, अलीकडील काळामध्ये शिक्षकांची संख्या कमी असल्याकारणामुळे देखील विद्यार्थ्यांची संख्या ही कमी होत असल्याची दिसून येते. शाळेमध्ये शिकवायला शिक्षक नसल्या कारणामुळे विद्यार्थी शाळेकडे पाठ फिरवत असल्याचे देखील आपल्याला दिसते. याचे प्रमुख कारण म्हणजे शाळेतील शिक्षकांची असणारी अपुरी संख्या होय. माध्यमिक शाळांमध्ये अशा प्रकारची समस्या अलीकडील काळात मोठ्या प्रमाणात उद्‌भवत असताना दिसते. त्याचे प्रमुख कारण म्हणजे संबंधित विषयासाठी संबंधित शिक्षक उपलब्ध होत नाही . एकूणच त्या विषयाच्या निकालाच्या गुणवत्तेवर देखील परिणाम होतो आणि पर्यायाने संपूर्ण शाळेची गुणवत्ता ठासाळताना दिसून येते. सदर संशोधन अभ्यासातून माध्यमिक शाळेतील अपुऱ्या शिक्षक संख्येमुळे विद्यार्थ्यांच्या गुणवत्तेवर होणाऱ्या परिणामांचा चिकित्सक अभ्यास करायचा आहे. सदर संशोधन अभ्यासामुळेच शिक्षकांचे एकूणच शिक्षण प्रक्रियेतील महत्त्व समजणार आहे आणि योग्य त्या शिक्षक संखेमुळे विषयाला न्याय मिळवून विद्यार्थ्याला अपेक्षित संपादनूक पातळीपर्यंत घेऊन जाणे शक्य होणार आहे. आणि एकूणच संपूर्ण शालेय प्रक्रिया ही परिणामकारक आणि आनंद दायी होण्यास निश्चितच मदत होणार आहे .अशा प्रकारे सदर संशोधन हे महत्त्वाचे ठरणार आहे.

संदर्भ सूची :

1. बापट, भा. गो. (1975). शैक्षणिक संशोधन. पुणे : नूतन प्रकाशन
2. भिंताडे वि. रा. (1994) शैक्षणिक संशोधन पद्धती. पुणे : नूतन प्रकाशन
3. मुळे रा. श. आणि उमाठे, वि.तू. (1977) शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्त्वे, नागपूर : महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ